

שתי תרומות חשובות להיסטוריוגרפיה הישראלית

שלמה אהרונסון

1. יעקב חזן בשר ודם

זאב צחור, חזן – תנועת חיים: השומר הצעיר, הקיבוץ הארצי, מפ"ם, יד יצחק בן-צבי, ירושלים וגבעת חביבה 1997, 323 עמודים

מחקרו של פרופ' צחור אינו רק ביוגרפיה; יש בו גם תיאור וניתוח מקיפים, מעמיקים ואירוניים של אישיות מרכזית באגפה השמאלי של תנועת העבודה הישראלית ושל אגף זה עצמו. מדובר באירוניה שמתוך הערכה עמוקה ואהבה, המבצבצות מבעד לתיאור התנועה ואישיה לאור מבחנם ההיסטורי שאין ממנו מנוס. עצם עריכת המחקר בירי יוצא אגף זה, שאינו משתייך ל'חצר התנועתית' של השומר-הצעיר, ראויה להערכה יתרה, שכן צחור נכנס לפרדס שהיה עבות, סגור ומלא מכשולים למי שאינו נמנה עם מטפחיו ומשמריו.

גיבור מחקרו של צחור, יעקב חזן, היה מנהיג בולט ורב חשיבות בתנועתו ומחוצה לה. ואולם, בניגוד למנהיגים ציונים אחרים בני זמנו, הוא לא תיעד את עצמו, לא ניהל יומן ולא תבע שנאומיו יירשמו. אפילו מכתביו האישיים לאשתו, ברטה, נתגלו רק לאחר מותה, והם נמסרו לצחור על-ידי בנותיו של חזן לאחר לבטים רבים. המסמכים העיקריים המלמדים על חייו, כותב צחור כמבוא למחקרו, נמצאו בארכיוניהם האישיים של חבריו ובארכיון השומר-הצעיר בגבעת חביבה. עצם הסיוע שזכה לו שם מסמל בעיני צחור את השינוי שחל בתנועה זו – שינוי שאותו הוא מעמיק לחקור.

את המחקר ניתן לחלק באורח גס לארבעה חלקים: בתחילה מוצגת ביוגרפיה אישית מרתקת של חזן מימי ראשיתה של תנועת השומר-הצעיר בפולין, שממנה אנו למדים כיצד הפך מצעיר יהודי דתי לתלמיד קשוב של מתקני עולם ציונים, וכיצד התוודע לעולם השמאל האוונגרדי של התקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה. לאחר מכן מגולל צחור ביוגרפיה פיוטית של חזן כמנהיג עולה של תנועתו בארץ ובגולה בשנות העשרים והשלושים. 'פיוטית' על שום מה? על שום תיאור משולש היחסים שנקרם בינו לבין שתי נשים: מי שקירבה אותו לשמאל האוונגרדי הוא, לימים בת-זוגו שולמית בת-דורי, וברטה, אשתו לעתיד – שעם שתיהן ניהל הצעיר יפה התואר יחסים מקבילים. בניגוד לשתי הנשים המיוחדות הללו מצטייר חזן כפונקציונר של תנועת נוער

לאומית-סוציאליסטית, שעיקר כוחו בהדרכת צעיריה, בעסקנות ציבורית, ביחסי אנוש מפותחים וברגישות אנושית יוצאת מן הכלל שהפגין כלפי הקרובים אליו וכלפי המשתייכים למחנהו. יחסיו עם שולמית ועם ברטה הם ערות מרתקת ליחסים שהיו מקובלים בימים ההם על חלקה של החבורה שחזן השתייך אליה - חבורת אנשים שראו עצמם כאוונגרד חדשן המגשים שינוי אמיתי בחיי האדם. למעשה, דמותו של חזן עצמו מתגמדת אל מול המויותיהן של שולמית ושל ברטה - הן מבחינת עומק מחשבתן ולבטיהן והן מבחינת קורבןן האישי ושיעור קומתן המוסרי. עם זאת, קשריהן הנשיים לצעיר היפה, שחיצוניותו היתה אחד מנכסיו החשובים עד גיל מופלג, מלמדים אותנו עד כמה היה האוונגרד השמאלי של הימים ההם נתון לשליטתם של גברים, ובהם הצמד הפרובבלמי יערי-חזן, שבסופו של דבר שלט בקיבוץ הארצי ובמפ"ם שליטה חסרת גבולות כמעט. חלקו השלישי של המחקר עוסק בהתפתחותם של שני הגופים הללו בהנהגתם של הנשיים כמעט עד לימינו אנו. בחלקו האחרון של הספר מצטט צחור את חזן הישיר, הסובל מדיכאון של זקנה ובהבעת עומד מול חורבן ההשקפות של תקופת נעוריו המאוחרים ובגרותו, באמרו לחבר קרוב - 'פינטזנו'.

עיקרו של הספר הוא אפוא הארת 'הפנטזיות' של השומר-הצעיר מתוך אהדה - אך בלא רחמים. המחבר סוקר נושא זה כמנתח שסכינו אינה יכולה לפסוח על האירוניות המרות בדרכה של תנועה חלוצית מפוארת זו - תנועה שהיתה למפלגה פוליטית שלדברי צחור טעתה כמעט כל טעות פוליטית אפשרית. אמנם אין הוא מסוגל להתרחק מכור מחצבתו עד כדי כך שיצדיק את רוד בן-גוריון, מבקרה החריף של מפ"ם בראשית ימי המדינה, המתואר בספר כמתנכל מן המארכ שמפ"ם שיחקה לידיו פעם אחר פעם באיוולתה. ועם זאת, הוא מיישב באורח חד-משמעי כמה מחלוקות ומתקן בלא מורא ובלא משוא פנים עיוותים היסטוריים, שיקצר כאן המקום מלתאר את כולם. כך, למשל, הוא מציין כי החלטתה הגורלית של מפ"ם להימנע מלהצטרף לממשלת בן-גוריון לאחר הבחירות לכנסת הראשונה - החלטה שהפכה אותה לאופוזיציה עקרה וממארת למשך שנים הרבה - לא היתה תוצאה של מזימה בן-גוריונית אלא החלטתה שלה, שחזן השפיע עליה רבות מטעמים רגשיים ופוליטיים קצרי טווח.

נפתולי יחסיה של מפ"ם עם ברית-המועצות, ובכללם נאום 'המולדת השנייה' של חזן בכנסת, מוארים היטב בספר. צחור מחדש לנו חידוש חשוב בגלותו לנו לראשונה על התארגנות חשאית של מפ"ם בתוך צה"ל לקראת נצחון הצבא האדום במלחמת העולם השלישית כביכול, ועל שקיעתה של התארגנות זו - בין היתר משום שציוניותו השורשית של חזן וחוש המציאות שלו תמיד חילצו אותו משקיעה מוחלטת בעיורון פרו-סובייטי. את סירובה של מפ"ם לתמוך במבצע סואץ ולאחר מכן בנסיגה מסיני מוקיע צחור במלוא הכנות.

נטרול 'הסטייה השמאלנית' של משה סנה ותומכיו, ובהם יעקב ריפתין ומרדכי אורן, מוסבר הן בעובדה שחזן ויערי יצרו קבוצה סגורה, אשר סרה למשמעתם בשל הגיונה הסגור, השבטי שקיבל את מרותה של 'ההנהגה ההיסטורית' לגופא, והן בכישוריו היוצאים מן הכלל של חזן כמנהיג, מרריך, פוליטיקאי ופוליטרוק. עם זאת